

Herdenkingscultuur

Stolpersteine om de slachtoffers van het nationaalsocialisme te herdenken

Inmiddels zijn er in 24 landen Stolpersteine. Dit gedecentraliseerde monument herdenkt de slachtoffers van nazi-misdaden en motiveert vooral jongeren om zich met geschiedenis bezig te houden. Maar critici benadrukken dat het opvoedkundige effect beperkt is: de vraag naar wie de daders waren is makkelijk te vermijden.

Andreas Beckman | 28-02-2019

Er zijn wereldwijd 70.000 Stolpersteine, maar uitgerekend in Polen werkt het concept niet (dpa)

Het is een ritueel geworden als Gunter Demnig, de man met de grote grijze hoed en uitvinder van de Stolpersteine, opnieuw een koperen plaatje van 10 bij 10 centimeter in de grond vast klopt. Er staan altijd vijf regels tekst op gegraveerd. Het begint met "Hier woonde", vervolgens de naam en het geboortjaar van het slachtoffer, de datum van deportatie, indien bekend ook die van overlijden en een aanwijzing waarom deze persoon werd vervolgd door

Bron: <https://www.deutschlandfunk.de/erinnerungskultur-stolpersteine-zum-gedenken-an-ns-opfer-100.html>, april 2022

de nationaalsocialisten. Er liggen inmiddels 70.000 Stolpersteine die Europa's grootste gedecentraliseerde monument vormen. De bouw begon ongepland 27 jaar geleden, toen Gunter Demnig de eerste steen legde in Keulen, wat toen nog illegaal was, meldt de historicus Harald Schmid van de Bürgerstiftung Schleswig-Holsteinische Gedenkstätten:

"Het was subversief hoe de herdenkingen van slachtoffers plotseling naar de binnensteden kwamen, voor de huizen waar zij gewoond hadden, vaak Arische huizen, en vaak was er weerstand van de mensen die de huizen door de Arisering hebben verkregen. Dergelijke factoren maakten in het begin deel uit van het project."

Eer betuigen aan de slachtoffers

Zelfs in de jaren negentig verschuilden veel Duitsers zich graag achter het excuus dat zij niets wisten van de nazi-misdaden. Maar Stolpersteine laten het zien: de slachtoffers waren burens, iedereen die niet weg wilde kijken moest hun verdwijning hebben opgemerkt. Iedereen die vandaag kijkt, moet buigen voor de slachtoffers om de vijf regels te lezen. Maar wie dat niet wil, kan ook een Stolperstein over het hoofd zien. Charlotte Knobloch, voorzitter van de Joodse gemeenschap van München, klaagt dat men er letterlijk over kan struikelen. Als gevolg van hun tussenkomst worden er in de Beierse hoofdstad geen stenen gelegd, maar er zijn ook stemmen van de Centrale Raad van Joden die de actie steunen. Welk effect de Stolpersteine veroorzaken, is grotendeels nog niet onderzocht, benadrukt Harald Schmid: "We kunnen helemaal niet zeggen wat de impact is, behalve dan de kwantitatieve dimensie, de geografische schaal, de honderden, meer dan duizend initiatieven die zijn opgezet. Het zescijferige aantal mensen dat, alleen al in Duitsland, werd geactiveerd door het leggen van Stolpersteine en projecten."

Vaak zijn het schoolklassen die de verhalen van de slachtoffers onderzoeken. Herdenken wordt zo geïndividualiseerd en daarom begrijpelijk. Het is ook goed voor de nabestaanden van de slachtoffers als hun familieleden worden onderscheiden van de anonieme menigte van de vervolgdgen, zegt Andrea Hammel, docent Duitse geschiedenis aan de Aberystwyth University in Wales:

"Mijn onderzoek heeft duidelijk aangetoond dat de leden van de tweede generatie, dat wil zeggen de kinderen of kleinkinderen van de overlevenden of de slachtoffers, de Stolpersteine erg belangrijk vinden omdat het als een puzzelstukje in hun familiegeschiedenis is. Omdat het de manifestatie is van iets, een naamgeving, iets fysieks aanwezig dat op de een of andere manier getuigt van de familiegeschiedenis."

Ontmoeting met de familieleden

De nabestaanden zouden echter graag willen worden gevraagd voordat de Stolperstein wordt gelegd:

“Sommige mensen googelen gewoon de namen van hun ouders of grootouders en vinden zo de Stolpersteine. Ongeveer de helft van de rapporten die ik heb gelezen van de Second Generation was er niet toen de Stolpersteine werden gelegd. Natuurlijk zijn er ook mensen die erg teleurgesteld zijn en er graag bij hadden willen zijn.”

Als niemand van tevoren contact met hen opneemt, hebben sommigen het gevoel dat hun familieleden een tweede keer kunnen worden gebruikt en slachtoffer worden:

“Voor wie is dit project?” Er zijn zeker ook mensen die zeggen dat het er alleen maar is zodat de Duitsers met hun schuld kunnen omgaan. Zij kijken er dus heel kritisch naar. Maar als er persoonlijke betrokkenheid is bij initiatiefnemers van de Stolpersteine, die soms ook mensen begeleiden als ze de steden bezoeken om de Stolpersteine van hun familie te bekijken, vinden de meesten dat heel goed.”

Internationale verbreding van het project

Inmiddels liggen er in 24 landen Stolpersteine. Soms gaat de herdenking verder dan de slachtoffers van het nationaalsocialisme. Zo plaatste het initiatief “Die letzte Adresse” kleine plaatjes voor slachtoffers van het stalinisme in Rusland, Oekraïne en Tsjechië. Critici spreken daarom al van een inflatoire vorm van herdenken. Aan de andere kant werkt het concept uitgerekend niet in een land dat bijzonder zwaar heeft geleden onder de nationaalsocialisten, Polen, zegt Florian Peters van het Duitse Instituut voor Hedendaagse Geschiedenis:

"Er is een zekere terughoudendheid bij het verplaatsen van een concept dat uit het land van de dader komt naar het land van de plaats delict."

Polen, voegt Florian Peters toe, heeft één van de meest indrukwekkende landschappen van herdenkingsplaatsen ter wereld. In het midden ligt Auschwitz. Daar worden met name de Joodse slachtoffers herdacht, elders ook de vele niet-Joodse Polen die om racistische redenen door de bezetter zijn vermoord of voor dwangarbeid naar het Duitse Rijk zijn gedeporteerd. Er bevinden zich slechts twintig Stolpersteine in het hele land. Deze richten zich op Wroclaw, voorheen Breslau, en Slubice, dat tot 1945 deel uitmaakte van Frankfurt an der Oder. Het

initiatief ging meestal uit van de kinderen of kleinkinderen van vermoorde joden die het idee kenden uit West-Europa. In Polen wekken deze verbazing:

De herdenking aan de Holocaust in Polen is natuurlijk heel sterk geconcentreerd op de plaatsen van de misdrijven, de vernietigingskampen. En op het moment dat men de herdenking richt op de woonplaatsen, verschuift de focus een beetje naar het leven voor de Holocaust. Over de plaats en het huis, het voormalige eigendom van de vermoorden, dat toen natuurlijk in vele gevallen door Polen werd toegeëigend en dit zijn ongemakkelijke vragen waarover men in Polen tot nu toe niet graag over nadenkt.”

Belangrijke vragen blijven onbeantwoord

Wie waren de daders, wie waren de profiteurs, die onverschillig toekeken – de Stolpersteine geven geen antwoord op deze vraag, noch in Polen, noch in Duitsland of waar dan ook.

Daardoor blijft het educatieve effect beperkt, bekritiseert Harald Schmid van de Bürgerstiftung Schleswig-Holsteinische Gedenkstätten:

“Is er eigenlijk wel een educatief idee dat verbonden is aan de Stolpersteine? Wat leren wij van deze vijf regels op de koperen plaat van de Stolperstein?”

Stolpersteine maken het identificeren met de slachtoffers makkelijker. Zo motiveren deze vooral jongeren om zich met geschiedenis bezig te houden. Maar geven de toeschouwer ook de mogelijkheid om de vraag te vermijden in hoeverre de eigen landgenoten of burens en misschien zelfs de eigen ouders of grootouders, bij de misdaden betrokken waren. Voor veel historici is juist deze mengelmoes de reden waarom deze Stolpersteine zo succesvol zijn en in de mainstream van de herdenkingscultuur terecht zijn gekomen.